



Sympatiaa eilisen ja tämän päivän hulluille

Arvio teoksesta Pietikäinen, Petteri. *Kipeät sielut. Hulluuden historia Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus. 2020. 424 s. ISBN 978-952-345-090-5.

Emmi Kykkänen

Oulun yliopiston aate- ja oppihistorian professori Petteri Pietikäisen tutkimus *Kipeät sielut* käsittelee mielenterveysongelmien hoidon historiaa Suomessa autonomian ajasta toisen maailmansodan jälkeisiin vuosiin. Teoksessa käsitellään mielisairaita hoitaneiden sairaaloiden vaiheita, psykiatrian kehitystä lääketieteen alana sekä modernien psyykenlääkkeiden käyttöönottoa edeltäneitä hoitomuotoja.

Tutkimuksen tavoitteena on selvittää, miten mielisairautta käsiteltiin ja selitettiin 1800- ja 1900-lukujen Suomessa. Vastauksia tähän kysymykseen on haettu Nokialla sijaitsevan Pitkäniemen sairaalan ja Oulun piirimielisairaalan potilasasiakirjoja sekä psykiatrisia ja muita lääketieteellisiä julkaisuja tutkimalla.

Teos etenee kronologisesti, mutta se on myös jaettu temaattisiksi kokonaisuuksiksi. Pietikäinen aloittaa tutkimuksen lääketieteellistyvän mielisairaanhoidon alkuvaiheista, joihin lukeutuu Lapinlahden, Suomen ensimmäisen mielisairaalan, perustaminen vuonna 1841. Mielisairaanhoitoa koskevan lainsäädännön sekä uusien sairaaloiden kaltaisten instituutioiden lisäksi Pietikäinen käsittelee mielisairaiden kohtelua ruohonjuuritasolla tuoden esille mielisairaiden huutokauppaamisen, paikallisten vaivaistalojen toiminnan ja perinteiset kansanparantajat. Sisällissotaa käsitellään teoksessa laajasti; esille tuodaan paitsi sodan aiheuttamat mielenterveyden häiriöt yksilötasolla myös se, miten sota näkyi mielisairaaloiden arjessa ja toiminnassa. Sisällissodan vaikutusten jälkeen tarkastellaan mielisairaisiin kohdistettuja sopeuttamistoimia maailmansotien välisenä aikana, potilaille annettuja diagnooseja, sairauksien oletettuja syitä, hoitomenetelmiä sekä mielisairaiden suhdetta rikollisuuteen. Teos päättyy toisen maailmansodan aiheuttamiin sotatraumoihin ja jälleenrakennuksen aikaan, jolloin avohoidon ja psykoanalyysin merkitys suomalaisessa mielisairaanhoidossa kasvoi.

Pietikäinen on käsitellyt mielisairauksien historiaa jo aiemmin vuonna 2013 julkaisemassaan *Hulluuden historia* -teoksessa. *Kipeitä sieluja* ei kuitenkaan tule nähdä Pietikäisen aikaisemman tutkimuksen ”jatko-osana” tai sitä täydentävänä teoksena. Siinä missä *Hulluuden historiassa* hulluuden kokemisen määrittelyä käsiteltiin yleisesti



länsimaisessa kulttuurissa antiikista 1900-luvulle, keskittyy *Kipeät sielut* aiheen rajatumpaan tarkasteluun modernisoituvassa Suomessa.

Paljon puhuttavaa

Pietikäisen tutkimus on kunnianhimoinen. Ensimmäisen haasteen muodostaa teoksen aikarajaus. Autonomian ajasta toisen maailmansodan jälkeisiin vuosiin etenevä teos kattaa ajanjakson, joka pitää sisällään useita merkittäviä ja dramaattisia historiallisia tapahtumia. Suomen itsenäistyminen, sisällissota sekä talvi- ja jatkosota ovat käännekohtia, jotka ovat muuttaneet suomalaista yhteiskuntaa ja kulttuuria vaikuttaen monin tavoin suomalaisten kokemusmaailmaan ja jokapäiväiseen elämään ja arkeen. Yhteiskunnallisten muutosten rinnalla ovat kulkeneet muutokset tavoissa, joilla mielenterveyttä ja siihen liittyviä häiriöitä on määritelty ja lähestytty.

Pitkän ja tapahtumarikkaan ajanjakson käsittely on johtanut tarpeeseen tarkastella valtavaa määrää erilaisia aihealueita. Sotien kaltaisten yhteiskuntaa mullistaneiden tapahtumien, mielisairaaloiden toiminnan ja erilaisten hoitokeinojen kaltaisten laajojen kokonaisuuksien lisäksi Pietikäinen käsittelee laajan skaalan erilaisia mielenterveyden määrittelyä ja hoitoon liittyviä ilmiöitä.

Pietikäinen nostaa monin paikoin esille esimerkiksi sukupuolten välisen eriarvoisuuden 1900-luvun alun Suomessa. Naisten potilaskertomukset puhuvat karua kieltä lähisuhteiden väkivallan yleisyydestä, aviottomien lasten äiteihin kohdistuneesta vihamielisyydestä ja naisten kokemasta seksuaalisesta väkivallasta. Naisten mielenterveysongelmista kirjoittaessaan Pietikäinen nostaa käsiteltäväksi myös vähemmän esillä olleen aiheen: sodan vaikutukset lottien ja muiden rintamanaisten mielenterveyteen. Ylipäätään Pietikäinen tarkastelee köyhän väestön, lasten ja seksuaalivähemmistöjen kaltaisia yhteiskunnallisia marginaaliryhmiä tuoden esille saatavilla olevan tiedon rajallisuuden ja osoittaen siten tutkimuksellisen aukon suomalaisen mielenterveyden historiassa. Esille otetaan myös eugeniikan ja mielisairaiden steriloinnin kaltaiset yhteiskunnallisesti arkaluontoiset ja vaikeasti käsiteltävät aiheet.

Vaikka Pietikäinen tarkastelee mielenterveyttä pääsääntöisesti yhteiskunnallisesta näkökulmasta ja lääketieteellisen kehityksen kautta, hän huomioi myös tavallisten suomalaisten tavat käsitellä mielenterveyttä ja jäsentää rajaa normaalin ja epänormaalin käyttäytymisen välillä. Yksi kirjan luvuista on omistettu kansanparannukselle ja sen roolille epävirallisena, erityisesti maaseudun väestölle keskeisenä sairaanhoitona. Samassa luvussa tuodaan esille monille pienemmissä kaupungeissa varttuneille ja eläville lukijoille tuttu ilmiö: eksentriset kylähullut.

Pietikäisen käsittelemien aiheiden moninaisuus tekee teoksesta tärkeän, mutta on mielestäni jossain määrin sen luonnollinen kompastuskivi. Paikoittain lukijan tiedonhalu ei täysin tyydyty, sillä yksityiskohtaisempi kuvailu ja kulloinkin esillä olevan aiheen marginaalisemmat ilmiöt ja tekijät jäävät väistämättä käsittelemättä. Tämä on jokaisen vastaavanlaisen teoksen haaste; jokainen aihe on kuvattava kyllin kattavasti antamaan tarpeellinen informaatio, mutta kyllin tiiviisti mahdollistaen tilan muillekin teemoille. Käsiteltävän ajanjakson pituus ja aiheiden silkka runsaus saa

suhtautumaan armollisesti mahdollisiin puutteisiin. Henkilökohtaisesti jäin kuitenkin kaipaamaan perustelua sille, miksi alkoholin ja muiden päihteiden käyttöön liittyvä näkökulma on pitkälti sivuutettu esimerkiksi mielenterveysongelmien ja rikollisuuden välistä suhdetta käsittelevässä luvussa. Pietikäinen tarkastelee kyseisessä luvussa vuonna 1923 isänsä tappaneen miehen sairaskertomusta. Sairaskertomuksesta käy ilmi, että miehellä oli ollut tapana käyttää runsaasti alkoholia ja alkoholismi oli yksi miehelle annetuista diagnooseista (s. 327). Pietikäinen viittaa myös aikalaistutkimukseen, jossa todettiin, että vuosina 1920–1929 lähes 80 prosenttia kaikista väkivalta- ja henkirikoksista tehtiin alkoholin vaikutuksen alaisina huolimatta voimassa olleesta kieltolaista (s. 167). Alkoholin ongelmakäytön, mielenterveyden ja rikollisuuden välinen yhteys on noteerattu teoksessa, mutta sen käsittely jää yksittäisten mainintojen ja kuvatekstien tasolle, mitä pidän hyvin erikoisena puutteena.

Aiheiden moninaisuus asettaa tiettyjä haasteita myös kirjan lukumukavuudelle. Ajoittain lukija hyötyisi liitteestä, jossa selitettäisiin lyhyesti nimettyjen diagnoosien määritelmät. Pietikäinen tuo itse esille sen, että diagnoosien sisällöt olivat ajoittain epäselviä myös niitä aikanaan käyttäneille lääkäreille. Nykylukija on vielä enemmän ymmällään. Pietikäinen selittää auki diagnooseja tuodessaan ne esille ensimmäistä kertaa. Selkeä ja helppokäyttöinen liite kuitenkin auttaisi lukijaa halutessaan tarkistamaan diagnoosin sisällön sen noustessa uudelleen esille nopeaan tahtiin etenevässä tekstissä.

Eettistä empatiaa

Pietikäisen teoksessa tavataan joukko erilaisista huolista, murheista ja tuskista kärsiviä ihmisiä. Esille pääsevät muun muassa Tampereen valloituksessa kaatuneiden ruumiita pelästynyt kauppiaan poika, transsukupuolinen kiertokoulunopettaja, vastasyntyneen lapsensa surmannut nuori äiti sekä vihollissotilaan ampumisen järkyttämä nuori sotamies. Jotkut tarinat päättyvät onnellisesti. Toisinaan loppu on murheellinen. Useimpien sairaalapotilaiden myöhemmät vaiheet jäävät arvoituksiksi.

Mielenterveysongelmien kaltaisten arkaluontoisten tietojen käsittely edellyttää sitä, että potilaiden yksityisyydensuoja turvataan. Pietikäinen on tutkimuseettisesti anonymisoinut esittelemänsä henkilöt; heidän nimensä on muutettu eikä asuinpaikasta, ammatista tai perheestä anneta sellaisia tietoja, joiden avulla heidät olisi mahdollista yksilöidä. Yksityisyydensuojan huolellinen takaaminen on mahdollistanut arkaluontoisten ja sikäli pimentoon jääneiden tutkimuskohteiden esille tuomisen. Pietikäinen itse ilmaisee johdannossaan pyrkineensä potilaskertomusten avulla lisäämään ymmärrystä, myötätuntoa ja kiinnostusta mielenterveyspotilaita, niin menneitä kuin nykyisiäkin, kohtaan (s. 25). Mielestäni Pietikäisen varsin onnistunut pyrkimys mielenterveyspotilaiden tarinoiden myötätuntoiseen ja empaattiseen tarkasteluun onkin teoksen suurin vahvuus ja huomattavin ansio.

Potilaskertomusten kautta lukijalle välittyy kiinnostavalla tavalla kuva siitä, millaisia muotoja mielenterveyden häiriöt ottivat menneisyyden ihmisten elämässä. Potilaiden tarinoista käy ilmi, millaiset tapahtumat ovat saaneet perheen, viranomaiset tai joissakin tapauksessa henkilön itsensä uskomaan, että hoito mielisairaalassa on tarpeen. Sairaaloihin on tuotu potilaita ankaran uupumuksen, pelokkuuden, lisääntyneen

itkuisuuden ja korostuneen sulkeutuneisuuden tai aggressiivisuuden takia. Pietikäinen tuokin esille sen, ettei menneisyyden ihminen eroa juurikaan nykyisestä; vaikka ympäröivät olosuhteet ovat muuttaneet muotoaan, ovat pelko, suru ja ahdistuneisuus inhimillisiä tunteita, jotka pohjimmiltaan ovat ajasta ja paikasta riippumatta osa ihmisten kokemusmaailmaa.

Ymmärrys ja myötätunto kirjassa esiintyviä potilaita ja ylipäättään menneisyyden mielisairaita kohtaan kumpuaa kuvausten elävyyden lisäksi niiden tuttuudesta. Mielenterveysongelmat koskettavat tavalla tai toisella lähes jokaista; vaikka henkilö ei olisi itse sairastanut, hän mitä suurimmalla todennäköisyydellä tuntee jonkun, joka on tarvinnut ja parhaassa tapauksessa saanut psykiatrista apua. Pietikäisen esittelemien henkilöiden tarinoista lukija voi tunnistaa omia kokemuksiaan tai jotain lähellään näkemäänsä ja todistamaansa.

Myötätunnon lisäksi kiitosta ansaitsee myös tahdikkuus, jota Pietikäinen osoittaa kirjoittaessaan vanhoista, yleisestä käytöstä jo poistetuista hoitomenetelmistä. Hän tuo avoimesti esille erilaisiin hoitokeinoihin liittyneet ongelmat, esimerkiksi erilaisen sokkihoitojen rajuuden ja pelon, jota ne potilaissa ajoittain herättivät. Hän ei kuitenkaan sorru mässäilemään nykylukijan näkökulmasta katsottuna epäeettisillä hoitomuodoilla tai niillä tapauksilla, joissa hoito on tuonut potilaille hyödyn sijaan lisää haittoja. Erityisesti tämä pätee pahamaiseksi muodostuneen lobotomian tarkasteluun.

Onko mikään muuttunut?

Pietikäinen päättää tutkimuksensa toisen maailmansodan jälkeisiin vuosiin. On inhimillistä toivoa ja jopa uskoa, että mielenterveyden hoito olisi nykypäivään tultaessa selittänyt perustavanlaatuisimmat ongelmansa. Haitalliseksi ja vaaralliseksi todetusta lobotomiasta on toki luovuttu ja homoseksuaalisuuden poistaminen tautiluokituksesta on ollut yksi askel kohti tasa-arvoisempaa yhteiskuntaa. Teoksen sivuilta nousee silti esille paljon ristiriitoja, jotka ovat tuttuja tämänkin päivän psyykkisiä sairauksia ja mielenterveyden hoitoa koskevasta keskustelusta.

Nykylukijalle tuttuina näyttäytyvät jo 1800-luvun lopulla esitetyt näkemykset nykyaikaisen elämänrytmin kiireellisyyden ja teollistuneen yhteiskunnan koventuneiden vaatimusten negatiivisesta vaikutuksesta ihmisten mielenterveyteen. Viime vuosisadan alussa syitä mielenterveyden häiriöihin, päihdeongelmiin ja itsetuhoisuuteen etsittiin urbaanin elämäntavan hektisyydestä ja kaupunkien tarjoamisesta yllykkeistä ja ärsykkeistä. Tänä päivänä ongelmien ydintä etsitään yhteiskunnan yksilökeskeisyydestä ja korostuneesta kilpailuhenkisydestä, joka tuo alati kovenevia paineita ja vaatimuksia opiskeluun, työelämään ja jopa parisuhdemarkkinoille. Digitalisaatio ja erityisesti sosiaalisen median luomat paineet nähdään niin ikään mielenterveysongelmien taustatekijöinä. Pohjimmiltaan syynä on aina ollut ”nykyaikainen elämäntapa”, mitä se ikinä onkaan tarkoittanut.

Tutulta kuulostaa myös Etelä-Pohjanmaalle perustettavan mielisairaalan perään kuuluttaneen laihialaisen kanttorin vuonna 1914 ilmaisema tyytymättömyys mielenterveyden hoitoon kohdennettujen varojen riittämättömyydestä (s. 89). Maantieteelliseen sijaintiin ja varallisuuteen perustunut epätasa-arvo hoidon

saavutettavuuden ja laadun suhteen on 2020-luvulla yhtä totta kuin 1920-luvullakin; maaseudun ja syrjäisten kuntien vähävaraiset asukkaat ja hyvätuloiset kaupunkilaiset eivät edelleenkään ole samalla viivalla pyrkiessään mielenterveyspalveluiden asiakkaita.

Tämän päivän tavoin myös menneisyydessä työnteko ja ajatus työkykyisyydestä on ollut osa mielenterveyttä koskenutta keskustelua. Pietikäinen siteeraa kirjailija Mika Waltarin kesällä 1973 antamaa haastattelua: ”Nykyisessä yhteiskunnassa on sellainen rivo käsitys, että myös psykiatrisen sairaalan tarkoituksena on kuntouttaa ihminen työelämään” (s. 294). Waltarin sitaatti istuisi erinomaisesti johonkin lukuisista tämän päivän mielenterveyspalveluita ja niiden prioriteetteja kriittisesti tarkastelevista kolumneista.

Hulluus kaunokirjallisissa lähteissä

Potilaskertomusten ja muiden viranomaisasiakirjojen käsittelyn ohella Pietikäinen avaa teoksensa teemoja nostamalla esille runsaasti esimerkkejä suomalaisesta kaunokirjallisuudesta. Edellä esittelemäni Mika Waltari -sitaattia Pietikäinen käyttää kertoessaan sairaaloissa annetuista insuliinihoidoista. Kuvatessaan ihmisten mielikuvia mielisairaaloista Pietikäinen lainaa Pentti Haanpään novellia *Häitten jälkeen* (1937) ja Aino Mannerin romaania *Viesti yöstä* (1935). Mielisairaaloiden perustamista edeltävien vaivaistalojen alkeellisuutta kuvatessaan hän havainnollistaa tekstiä pitkillä sitaateilla Minna Canthin *Köyhää kansaa* -romaanista (1886).

Kaunokirjallisuuden ja fiktiivisen kerronnan analyysi ei kuulu teoksen viitekehukseen. Pietikäisen esimerkit osoittavat kuitenkin taiteen ja myös populaarikulttuurin potentiaalin mielenterveyden historian tutkimuksen lähdeaineistona. Pohtiessaan naisten yhteiskunnallisen aseman suhdetta mielisairauteen ja rikollisuuteen Pietikäinen käyttää esimerkkinä Maria Jotunin romaania *Huojuva talo* (1963).

Kaunokirjallisten lähteiden käyttö osoittaa erinomaisesti sen, että mielenterveyttä, sairautta ja normaalin ja epänormaalin välistä rajaa koskevaa keskustelua käytiin myös lääketieteellisen tutkimuksen ulkopuolella. Kaunokirjallisuuden tutkimus tarjoaa yhden mahdollisen näkökulman siihen, miten hulluutta on jäsenetty maallikoiden keskuudessa. Esimerkiksi Juhani Ahon, Joel Lehtosen ja Pentti Haanpään teoksissa esiintyvät kylähullut antavat omalta osaltaan kuvan siitä, millaista käytöstä on pidetty normaalista poikkeavana ja miten yhteisöt ovat suhtautuneet sovinnaisuussääntöjä rikkoneisiin hahmoihin.

Kulttuurihistorioitsijan näkökulmasta katsottuna on kiitettävää, että Pietikäinen käsittelee kaunokirjallisuutta alisteisena, mutta itsessään yhtä arvokkaana lähderyhmänä viranomaisten laatimien asiakirjojen rinnalla. Huomattavaa on niin ikään se, ettei Pietikäinen ole eristänyt kaunokirjallisuutta muusta lähdeaineistosta käsittelemällä sitä puhtaasti omana lukunaan; esimerkit kulkevat mukana pitkin teosta eri asiayhteyksissä.

Yhteenveto

Pietikäisen oman luonnehdinnan mukaan *Kipeiden sielujen* päähenkilöitä ovat mielisairaiksi luokitellut ihmiset. Tämä on äärimmäisen osuva luonnehdinta kirjasta, sillä juuri Pietikäisen esittelemien potilaiden tarinat ovat sen puhuttelevin ja mieleenpainuvin elementti. Esimerkiksi rakkaudessa pettyneen, tuhopoltosta syytetyn nuoren naisen tarina oli pitkään mielessäni senkin jälkeen, kun olin lukenut kirjan loppuun. Antamalla äänen potilaskertomuksissa esiintyville, tavallisuudessaan samaistuttaville ja tutun oloisille henkilöille Pietikäinen on onnistunut tavoitteessaan herättää myötätuntoa menneisyyden sairaita ja kärsiviä kohtaan.

Mielenterveys, siihen liittyvät uskomukset ja asenteet sekä mielisairauden hoitamisen tavat ovat kaikki jo itsessään aiheita, joista saisi kustakin kirjoitettua *Kipeiden sielujen* mittaisen tutkimuksen. Kuvasin aiemmin sitä, miten käsiteltävän ajanjakson pituus ja teemojen monipuolisuus rajoittavat yksittäisten aiheiden syvällistä käsittelyä. Kriittisen lukijan silmiin tämä voi näyttää puutteellisuutena ja pintapuolisuutena, mutta mielestäni teoksen yleistajuisuus mahdollistaa sen, että se soveltuu hyvin laajalle lukijakunnalle. Potilaiden tarinoihin pohjautuvan kiinnostavan kerronnan ansiosta Pietikäisen teos on helposti lähestyttävä ja sopiikin tiedeyhteisön lisäksi erittäin hyvin myös populaareille lukijoille. Erityisesti suosittelen sitä suomalaisen mielenterveyden historiasta kiinnostuneille opiskelijoille. Pitkää ajanjaksoa käsittelevä *Kipeät sielut* antaa kattavat pohjatiedot opiskelijalle, joka voi oman kiinnostuksensa mukaan tarttua johonkin lukuisista aiheista, joita Pietikäinen esittelee. Arkaluontoisia asiakirjoja ansiokkaasti hyödyntävää teosta voisi mielestäni käyttää myös tutkimuseettisenä esimerkkinä niille opiskelijoille, jotka käyttävät esimerkiksi pro gradu -tutkielmissaan vastaavanlaista arkistomateriaalia.

Ennen kaikkea Pietikäinen on *Kipeitä sieluja* työstäessään tehnyt arvokkaan pohjatyon, joka avaa mahdollisuuksia suomalaisen mielenterveyden historiaa ja siihen liittyviä ilmiöitä käsittelevälle jatkotutkimukselle. Teos houkuttelee tutkijaa tarttumaan mihin tahansa esitellyistä aiheista ja jatkamaan siitä, mihin Pietikäisen kerronta päättyy.

FM, kulttuurihistorian väitöskirjatutkija Emmi Kykkänen, Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos, Turun yliopisto. Kykkänen tutkii väitöskirjatutkimuksessaan alkoholi- ja raittiusaiheisia elokuvia raittiusvalistuksen välineinä toisen maailmansodan jälkeisessä Suomessa.

Kirjallisuus

Pietikäinen, Petteri. 2013. *Hulluuden historia*. Helsinki: Gaudeamus.